

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η μάχη από τον Όμηρο στον 4ο αι. π.Χ.

Η ΜΑΧΗ ΣΤΗΝ ΟΜΗΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Η πολεμική ανδρεία και η προσωπική υπερηφάνεια είναι οι εξέχουσες ιδιότητες στην *Ιλιάδα*. Ο Αχιλλέας είναι το πρότυπο του πολεμιστή. Όπως και οι υπόλοιποι αρχηγοί, τυγχάνει της απολύτου αφοσίωσης και υπακοής των στρατιωτών του. Μεταξύ των διαφόρων στρατευμάτων μπορεί να υπάρχει ένταση, αλλά αυτή εξαρτάται από τις προσωπικές σχέσεις των αρχηγών τους¹. Ο Μ. Μ. Sage² υποστηρίζει ότι στην *Ιλιάδα* διεξάγονται δύο είδη μάχης. Αυτό στο οποίο εμπλέκεται η μάζα και αυτό των προμάχων. Οι κυριότερες μάχες του έπους ξεκινούν με την αναμέτρηση μεταξύ των στρατευμάτων και σ' αυτές βλέπουμε συγκρούσεις σώμα με σώμα και βολές τόξων. Τέτοια είναι η περιγραφή της σύγκρουσης στα παρακάτω αποσπάσματα της *Ιλιάδας* μεταξύ των Τρώων και των Ελλήνων. Ο Όμηρος αναφέρει στη ραψωδία Δ της *Ιλιάδας*.

*Οἷ δ' ὅτε δὴ ῥ' ἐς χώρον ἕνα ξυνιόντες ἴκοντο,
σὺν ῥ' ἔβαλον ῥινούς, σὺν δ' ἔγχεα καὶ μένε' ἀνδρῶν
χαλκιοθωρήκων· ἀτὰρ ἀσπίδες ὀμφαλόεσσαι
ἔπληντ' ἀλλήλησι, πολὺς δ' ὀρυμαγδὸς ὀρώρει³.*

Ακόμα, όταν ο Αχιλλέας στη ραψωδία Π ενθαρρύνει τους συμπολεμιστές του, αυτοί πυκνώνουν τις γραμμές, έρχονται κοντά ο ένας με τον άλλον και έτσι μοιάζουν με τοίχο. Οι επιφανείς του στρατεύματος διψούν για διάκριση⁴.

Ο Μ. Sage⁵ υποστηρίζει ότι, όσο οι μάχες εξελίσσονται, το ενδιαφέρον περνά

---

1. Kirk G.S., 1981, 100.

2. Sage M., 1996, σελ. 11-13.

3. Όμηρος, *Ιλιάς* Δ 445-449.

4. Όμηρος, *Ιλιάς* Π 210-220: Ὡς εἰπὼν ὄτρυνε μένος καὶ θυμὸν ἐκάστου. / μᾶλλον δὲ στίχες ἄρθεν, ἐπεὶ βασιλῆος ἄκουσαν. / ὥς δ' ὅτε τοῖχον ἀνήρ ἀράρη πυκνιοῖσι λίθοισι / δώματος ὑψηλοῖο βίας ἀνέμων ἀλεείνων, / ὥς ἄραρον κόρυθές τε καὶ ἀσπίδες ὀμφαλόεσσαι. / ἀσπίς ἄρ' ἀσπίδ' ἔρειδε, κόρυς κόρυς, ἀνέρα δ' ἀνήρ· / φαῦον δ' ἵπποκομοὶ κόρυθες λαμπροῖσι φάλοισι... / νεύοντων, ὡς πυκνοὶ ἐφέστασαν ἀλλήλοισι. / πάντων δὲ προπάροιθε δὺ' ἀνέρε θωρήσσοντο / Πάτροκλός τε καὶ Αὐτομέδων ἕνα θυμὸν ἔχοντες / πρόσθεν Μυρμιδόνων πολεμιζέμεν.

5. Sage M., 1996, σελ. 11-13.

στις αντιπαραθέσεις και τις μονομαχίες των ηρώων. Μεγάλο τμήμα των μαχών λαμβάνει χώρα σε ένα γενικό πλαίσιο μιας σειράς από άθλους που επικεντρώνονται στην ανδρεία ενός ήρωα, όπως φαίνεται και στα παρακάτω αποσπάσματα. Η πλειονότητα των συγκρούσεων ξεκινά και τελειώνει με θανατηφόρα κτυπήματα. Αυτές οι συγκρούσεις βοηθούν τον ποιητή να επικεντρωθεί και να αναδείξει την ανδρεία των πρωταγωνιστών. Ο Αγαμέμνων, στη μάχη που ακολούθησε μετά την επαναφορά του Διομήδη με τη βοήθεια της Αθηνάς στη ραφωδία Ε της *Ιλιάδας*, ξεχωρίζει από το πλήθος και σκοτώνει τον αντίπαλο αρχηγό. Το ίδιο ακριβώς και ο Ιδομενέας.

*Τρώας δ' ἔκλιναν Δαναοί· ἔλε δ' ἄνδρα ἕκαστος
ἡγεμόνων· πρῶτος δὲ ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων
ἀρχὸν Ἀλιζώνων Ὀδίων μέγαν ἔκβαλε δίφρου·
πρῶτῳ γὰρ στρεφθέντι μεταφρένω ἐν δόρῳ πῆξεν
ὤμων μεσσηγύς, διὰ δὲ στήθεσφιν ἔλασσε,
δοῦπησεν δὲ πεσῶν, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ.
Ἴδομενεὺς δ' ἄρα Φαῖστον ἐνήρατο Μήνονος υἱὸν
Βώρου, ὃς ἐκ Τάρνης ἐριβύλακος εἰληλούθει.
τὸν μὲν ἄρ' Ἴδομενεὺς δουρικλυτὸς ἔγχρῃ μακρῷ
νύξ' ἵππων ἐπιβησόμενον κατὰ δεξιὸν ὤμων·
ἤριπε δ' ἐξ ὀχέων, στυγερὸς δ' ἄρα μιν σκότος εἶλε.⁶*

Το ίδιο συμβαίνει και στη ραφωδία Λ όπου ο Έκτορας συμμετέχει με σφοδρότητα στη μάχη

*Ἔνθα τίνα πρῶτον, τίνα δ' ὕστατον ἐξενάριξεν
Ἔκτωρ Πριαμίδης, ὅτε οἱ Ζεὺς κῦδος ἔδωκεν;
Ἀσαῖον μὲν πρῶτα καὶ Αὐτόνοον καὶ Ὀπίτην
καὶ Δόλοπα Κλυτίδην καὶ Ὀφέλιον ἠδ' Ἀγέλαον
Αἴσυμνόν τ' Ἔρῶν τε καὶ Ἰππόνοον μενεχάρμην.
τοὺς ἄρ' ὃ γ' ἡγεμόνας Δαναῶν ἔλεν.⁷*

Ο G.S. Kirk⁸ επισημαίνει ότι υπήρξαν μερικές οργανωμένες αναμετρήσεις στην πεδιάδα και παρουσιάζονται δύο όψεις στις μάχες. Από τη μια, έχουμε μια συντεταγμένη πορεία στρατευμάτων με στίχους ζυγούς και φάλαγγες ανώνυμων πολεμιστών που συγκρούονται με αντίστοιχους από την αντίπαλη πλευρά:⁹

6. Όμηρος, *Ιλιάς* E37-68.

7. Όμηρος, *Ιλιάς* Λ 299-305.

8. G.S. Kirk, 1981, 114.

9. Όμηρος, *Ιλιάς* Δ 446-451: Οἱ δ' ὅτε δὴ ῥ' ἐς χώρον ἕνα ξυνιόντες ἴκοντο, / σὺν ῥ' ἔβαλον ῥινοὺς, σὺν δ' ἔγχρα καὶ μένε' ἀνδρῶν / χαλκεοθωρήκων· ἀτὰρ ἀσπίδες ὀμφαλόεσσαι / ἔπληντ' ἀλλήλησι, πολὺς δ' ὀρουμαγδὸς ὀρώρει. / ἔνθα δ' ἄμ' οἰμωγὴ τε καὶ εὐχολὴ πέλεν ἀνδρῶν / ὀλλύντων τε καὶ ὀλλυμένων, ῥέε δ' αἵματι γαῖα.

*Ἦ, καὶ ἐπὶ στίχας ἄλτο, κέλευε δὲ φωτὶ ἐκάστω·
μηκέτι νῦν Τρώων ἐκάς ἔστατε δῖοι Ἀχαιοί,
ἀλλ' ἄγ' ἀνήρ' ἀντ' ἀνδρὸς ἵτω, μεμάτω δὲ μάχεσθαι¹⁰.*

Από την άλλη ο ίδιος μελετητής υποστηρίζει ότι το αποτέλεσμα της μάχης εξαρτάται από προσωπικές αναμετρήσεις μεταξύ των αρχηγών της κάθε πλευράς: *ἔνθα δ' ἀνήρ' ἔλεν ἄνδρα κεδασθείσης ὑσμίνης ἡγεμόνων¹¹*. Οι αρχηγοί, γράφει ο Kirk, παρουσιάζονται άλλοτε εμπλεκόμενοι σε μονομαχίες και άλλοτε να επικρατούν απέναντι σε πολυάριθμους εχθρούς: *Οὔτοι ἄρ' ἡγεμόνες Δαναῶν ἔλον ἄνδρα ἕκαστος¹²*. Οι μεγάλες αυτές πράξεις είναι προορισμένες να γίνονται μόνο από τους πρωταγωνιστές όπως ο Αχιλλέας¹³, ο Πάτροκλος¹⁴, ο Διομήδης¹⁵, ο Έκτορας¹⁶, ο Αινείας¹⁷ ή ο Αγαμέμνονας¹⁸. Σε αυτές τις περιπτώσεις συνήθως ο ήρωας εμπνέεται από έναν θεό, όπως ο Διομήδης από τη θεά Αθηνά¹⁹, ή ο Έκτωρ και από τον Απόλλωνα²⁰.

Τα γνωρίσματα του πολεμιστή κατά την εποποιία, όπως επισημαίνει ο Marcelle Detienne²¹, θα μπορούσε να πει κανείς ότι ήταν το ατομικό ανδραγάθημα και η κατάσταση του μένους. Όλη η πολεμική δραστηριότητα των αντιπάλων συμπυκνώνεται μέσα στο ατομικό ανδραγάθημα κατά τη διάρκεια της μάχης, όταν οι αντίπαλοι κάνουν έφοδο ο ένας έναντι του άλλου, χωρίς να υπολογίζουν τον κίνδυνο με σκοπό να δείξουν την ανδρεία τους. Από την άλλη πλευρά, το ανδραγάθημα λαμβάνει χώρα όταν ο πρωταγωνιστής κατέχεται από μανιώδη ορμή.

10. Όμηρος, *Ιλιάς* Υ 353-355.

11. Όμηρος, *Ιλιάς* Π 306-307.

12. Όμηρος, *Ιλιάς* Π 351.

13. Όμηρος, *Ιλιάς* Υ 454: *νῦν αὖ τοὺς ἄλλους ἐπιείσομαι, ὄν κε κιχέω.*

14. Όμηρος, *Ιλιάς* Π 480-481: *Πάτροκλος· τοῦ δ' οὐχ ἄλιον βέλος ἔκφυγε χειρός, / ἀλλ' ἔβαλ' ἔνθ' ἄρα τε φρένες ἔρχαται ἀμφ' ἀδινὸν κῆρ.*

15. Όμηρος, *Ιλιάς* Ε 144-149: *Ἔνθ' ἔλεν Ἀστύνοον καὶ Ὑπεύρονα ποιμένα λαῶν, / τὸν μὲν ὑπὲρ μαζοῖο βαλὼν χαλκῆρει δουρί, / τὸν δ' ἔτερον ξίφει μέγαλῳ κληΐδα παρ' ὤμον / πλήξ', ἀπὸ δ' αὐχένος ὤμον ἐέργαθεν ἠδ' ἀπὸ νότου.*

16. Όμηρος, *Ιλιάς* Ο 329-331: *Ἐκτωρ μὲν Στιχίον τε καὶ Ἀρκεσίλαον ἔπεφνε, / τὸν μὲν Βοιωτῶν ἡγήτορα χαλκοχιτώνων, / τὸν δὲ Μενεσθῆος μεγαθύμου πιστὸν ἑταῖρον.*

17. Όμηρος, *Ιλιάς* Ο 332: *Αἰνείας δὲ Μέδοντα καὶ Ἴασον ἐξενάριξεν.*

18. Όμηρος, *Ιλιάς* Λ 91-93: *ἐν δ' Ἀγαμέμνων / πρῶτος ὄρουσ', ἔλε δ' ἄνδρα Βιάνορα ποιμένα λαῶν / αὐτόν, ἔπειτα δ' ἑταῖρον Ὀϊλήα πλήξιππον.*

19. Όμηρος, *Ιλιάς* Ε 1-3: *Ἔνθ' αὖ Τυδεΐδῃ Διομήδῃ Παλλὰς Ἀθήνη / δῶκε μένος καὶ θάρσος, ἵν' ἔκδηλος μετὰ πᾶσιν / Ἀργείοισι γένοιτο ἰδὲ κλέος ἔσθλὸν ἄροίτο.*

20. Όμηρος, *Ιλιάς* Ο 253-261: *Τὸν δ' αὐτε προσέειπεν ἀναξ' ἐκάεργος Ἀπόλλων· / θάρσει νῦν· τοῖόν τοι ἄοσητῆρα Κρονίων / ἐξ Ἰδῆς προσέηκε παρεστάμεναι καὶ ἀμύνειν / Φοῖβον Ἀπόλλωνα χρυσάορον, ὃς σε πάρος περ / ῥύομι', ὁμῶς αὐτόν τε καὶ αἰπεινὸν πτολίεθρον. / ἀλλ' ἄγε νῦν ἱπεύσιν ἐπὶ τρυφῶν πολέεσσι / νηυσὶν ἐπι γλαφυρῆσιν ἐλαυνέμεν ὠκέας ἵππους· / αὐτὰρ ἐγὼ προπάροιθε κίων ἵπποισι κέλευθον / πᾶσαν λειανέω, τρέψω δ' ἥρωας Ἀχαιοὺς.*

21. Detienne M., 1981, 127.

Ο Τυρταίος, που έζησε στα μέσα του 7ου αι., μας δίνει μια διαφορετική εικόνα για τη διεξαγωγή της μάχης και είναι αυτός που μας παρέχει τις πρώτες πληροφορίες για τον πολεμικό σχηματισμό που εμφανίζεται στα μέσα του 7ου αι. και θα παίξει κυρίαρχο ρόλο στις μετέπειτα συγκρούσεις στον Ελληνικό χώρο μέχρι και τη δυναμική εμφάνιση των Μακεδόνων και του Μ. Αλεξάνδρου. Αναφέρει λοιπόν ο ποιητής στην ελεγεία του «Υποθήκη προς την πατρίδα»: *ὦ νέοι, ἀλλὰ μάχεσθε παρ' ἀλλήλοισι μένοντες, μηδὲ φυγῆς αἰσχροῆς ἄρχετε μηδὲ φόβου, ἀλλὰ μέγαν ποιεῖτε καὶ ἄλκιμον ἐν φρεσὶ θυμόν, μηδὲ φιλοφυχεῖτ' ἀνδράσι μαρνάμενοι*. Σε αυτό το κείμενο ο ποιητής απευθύνεται στους νέους της Σπάρτης και τους προτρέπει να σταθούν ο ένας δίπλα στον άλλον και να μην εγκαταλείψουν τη θέση τους και έτσι να θέσουν σε κίνδυνο τη συνοχή του νέου πολεμικού σχηματισμού, της φάλαγγας των οπλιτών. Και συμπληρώνει: *τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐνὶ προμάχοισι πεσόντα ἄνδρ' ἀγαθὸν περὶ ἧι πατρίδι μαρνάμενον*. Τίθενται άμεσα λοιπόν δύο στοιχεία που θα χαρακτηρίσουν τον νέο αυτόν σχηματισμό. Κατά πρώτον, η χωροταξική κατανομή των μαχόμενων στο πεδίο της μάχης και στην παράταξη και κατά δεύτερον η αξία του αγαθού για το οποίο αυτοί πολεμούν. Οι πολεμιστές είναι τοποθετημένοι ο ένας δίπλα στον άλλον και αυτή η διάταξη θα πρέπει να παραμείνει σταθερή, προκειμένου το σύνολο του στρατεύματος να μπορέσει να αντισταθεί στις επιθέσεις των αντιπάλων και να διασωθεί²². Η πατρίδα δε είναι το αγαθό για το οποίο όλοι μάχονται εξίσου χωρίς καμία διάκριση²³. Στις ελεγείες αυτές δεν γίνεται διάκριση άνάμεσα στους άρχοντες και τους λοιπούς οπλίτες. Ο ποιητής αναφέρεται στη μάζα των πολεμιστών χωρίς ιδιαίτερη αναφορά σε κάποιον από αυτούς ξεχωριστά. Πολλά έχουν γραφεί για τη διαφοροποίηση αυτή στο πεδίο της μάχης, για το πότε και το γιατί συνέβη.

Ο Paul Cartledge²⁴ θεωρεί ότι από τα μέσα του 8ου έως τα μέσα του 7ου αι. π.Χ. παρατηρούνται πολιτικές ανακατατάξεις στην Ελλάδα: η περίοδος αυτή άλλωστε καλείται «η εποχή των επαναστάσεων». Κατά τον ίδιον υφίσταται λοιπόν την περίοδο αυτή, εξαιτίας της αύξησης του πληθυσμού, μια στροφή από την ελεύθερη βοσκή στην οργανωμένη κτηνοτροφία. Οι πόλεις-κράτη προσπαθούσαν πλέον από τη μια να προασπίσουν τη γη που χρησιμοποιούσαν για οικονομικούς λόγους (σιτοπαραγωγή) και από την άλλη να καταστρέψουν τις αντίστοιχες εκτάσεις των αντιπάλων. Για τη φύλαξη αυτών των κεκτημένων οι παλιές ατομικές αψιμαχίες αντικαταστάθηκαν από την αντιπαράθεση μεταξύ των οπλιτών των πόλεων που μαζικά πλέον έπαιρναν μέρος συγκροτημένα στην προάσπιση των συμφερόντων του συνόλου. Επιπλέον

22. Τυρταίος, 11.11-13: *οἷ μὲν γὰρ τολμῶσι παρ' ἀλλήλοισι μένοντες ἔς τ' αὐτοσχεδίην καὶ προμάχους ἰέναι, παυρότεροι θνήσκουσι, σαοῦσι δὲ λαὸν ὀπίσω*.

23. Τυρταίος, 11.13: *θυμῶι γῆς πέρι τῆσδε μαχώμεθα καὶ περὶ παιδῶν θνήσκωμεν ψυχῶν μηκέτι φειδόμενοι*.

24. Cartledge P., 2004, 71-72.

των ανωτέρω, αναπτύχθηκε ιδιαίτερα το υπερπόντιο εμπόριο και οι πολιτικές αλλαγές συνέβαλαν στον μετασχηματισμό των πόλεων με τη μορφή που θα έχουν στην κλασσική αρχαιότητα αλλά και στη δημιουργία τυραννικών καθεστώτων.

Ο Richard A. Billows²⁵ θεωρεί ότι στη νότια και νοτιοανατολική Ελλάδα οι οικονομικές αλλαγές του 7ου αι. οδήγησαν στην ανάπτυξη ενός διαφορετικού είδους πολέμου. Κατά την άποψή του, τρεις είναι οι παράγοντες που οδήγησαν σε αυτή την εξέλιξη. Πρώτον, η κατασκευή ενός νέου τύπου όπλων που διευκόλυναν μια πιο συλλογική και πειθαρχημένη τακτική. Δεύτερον, η ανάπτυξη του εμπορίου μετάλλων που διευκόλυνε την κατασκευή μεταλλικών αντικειμένων και μείωσε την τιμή τους και, τέλος, η εμφάνιση μιας εύπορης μεσαιάς τάξης που διέθετε τα απαραίτητα οικονομικά μέσα για να αποκτήσει τον οπλισμό, αλλά και που ήταν διατεθειμένη να διακινδυνεύσει για το κοινό καλό, προκειμένου να υπερασπιστεί και τα δικά της συμφέροντα.

Στην Ομηρική εποχή η απόκτηση μιας πανοπλίας είχε πολύ μεγάλο κόστος που μόνον οι ευγενείς είχαν τη δυνατότητα να επωμισθούν. Σύμφωνα με τον Όμηρο²⁶ η χάλκινη πανοπλία κόστιζε εννέα βόδια. Ο Billows²⁷ υποστηρίζει ότι λόγω αυτού του κόστους είναι φανερό η αδυναμία των λιγότερο εύπορων να αποκτήσουν τον κατάλληλο οπλισμό. Η πλειονότητα των οπλιτών ήταν ελαφρά οπλισμένη και παρατάσσονταν πιο πίσω για να καλύπτει τους ευγενείς. Προωθούνταν μόνον όταν οι επικεφαλής αριστοκράτες είχαν είτε σκοτωθεί είτε απωθήσει τους αντιπάλους και ο αντίπαλος στρατός τρεπόταν σε φυγή. Με αυτές λοιπόν τις συνθήκες ο Billows²⁸ θεωρεί ότι η μάχη ήταν χωρίς οργάνωση, μια καθαρά ατομική υπόθεση. Στην περίπτωση αυτή, υποστηρίζει, δεν μπορεί κανείς να κάνει λόγο για πειθαρχία στις τάξεις του στρατού. Συχνά διεξάγονταν μονομαχίες μεταξύ αριστοκρατών, με τους υπόλοιπους στρατιώτες να είναι απλοί θεατές και να υποστηρίζουν τους μονομάχους με κραυγές. Οι επικεφαλής αριστοκράτες αναζητούσαν ισάξιους αντιπάλους, προκειμένου να εδραιώσουν το κύρος και τη φήμη τους. Λέει ο Πάρις στον Έκτορα:

*νῦν αὖτ' εἴ μ' ἐθέλεις πολεμίζειν ἢ δὲ μάχεσθαι,
ἄλλους μὲν κάθισον Τρῶας καὶ πάντας Ἀχαιοὺς,
αὐτὰρ ἔμ' ἐν μέσσω καὶ ἀρηΐφιλον Μενέλαον
συμβάλετ' ἄμφ' Ἑλένη καὶ κτήμασι πᾶσι μάχεσθαι·
ὀππότερος δέ κε νικήσῃ κρείσσων τε γένηται,
κτῆμαθ' ἐλών εὖ πάντα γυναϊκά τε οἴκαδ' ἀγέσθω²⁹.*

25. Billows R.A., 2012, 83.

26. Όμηρος, *Ιλιάς* Z 234-236: ἐνθ' αὖτε Γλαύκῳ Κρονίδης φρένας ἐξέλετο Ζεὺς, / ὃς πρὸς Τυδείδην Διομήδεα τεύχε' ἄμειβε / χρύσεια χαλκείων, ἑκατόμβοι' ἔννεαβοίων.

27. Billows R.A., 2012, 81, 82.

28. Billows R.A., 2012, 81, 82.

29. Όμηρος, *Ιλιάς* Γ 67-73.

Συνοπτικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στην Ομηρική εποχή αυτοί που ξεχώριζαν ήταν οι μεμονωμένοι ήρωες που με ή χωρίς τη βοήθεια των θεών πρωτοστατούσαν στις συγκρούσεις. Ήταν αυτοί που επεδείκνυαν θάρρος και αυτοθυσία, προκειμένου το σύνολο να αποκομίσει τα οφέλη της νίκης από μια μάχη, αλλά και οι ίδιοι να δοξασθούν στα μάτια των υπολοίπων και υποδεεστέρων συμπολεμιστών τους. Η πειθαρχία του στρατεύματος ερχόταν σε δεύτερη μοίρα, καθώς τα στρατιωτικά σύνολα δεν ήταν οργανωμένα και με συγκεκριμένη δομή.

Η ΟΠΛΙΤΙΚΗ ΦΑΛΑΓΓΑ

Η προέλευση

Ο J.F. Lazenby³⁰ θεωρεί ότι η φάλαγγα έκανε πιθανώς για πρώτη φορά την εμφάνισή της στο Άργος και ότι οι οπλίτες ήταν εκείνοι που έφεραν τον τύραννο Φείδωνα στην εξουσία. Την ίδια άποψη υποστηρίζει και ο A. Andrews³¹ που, απαντώντας στο ερώτημα για τον τρόπο με τον οποίον ο Φείδων κατάφερε να αναδειχθεί σε πραγματικό κυβερνήτη του Άργους, υποστηρίζει ότι η πιο εύλογη απάντηση είναι ότι ήταν αυτός που δημιούργησε τον νέο στρατό των οπλιτών. Ο J.F. Lazenby³² υποστηρίζει από την πλευρά του ως πιθανή αιτία της ήττας των Σπαρτιατών στις Υσιές το 669³³ τη χρήση του σχηματισμού της φάλαγγας από τους Αργείους και όχι από τους Σπαρτιάτες, χωρίς βέβαια να την υιοθετεί πλήρως.

Ο Σταϊνχάουερ θεωρεί ότι η παρουσία της οπλιτικής φάλαγγας συμπίπτει με την άνοδο της μεσαίας τάξης των αγροτών και την κατάρρευση του πολεμικού μονοπωλίου από την αριστοκρατική ελίτ στις αρχές του 7ου αι. Σε αυτό το πλαίσιο γράφει³⁴ ότι η οικονομική βελτίωση των μέσων των γεωργών και βιοτεχνών τους χάρισε βαθμηδόν αρκετή ισχύ και τους κατέστησε υπολογίσιμο παράγοντα στην άμυνα της πόλεως-κράτους. Επιπλέον, η ανάπτυξη του εμπορίου κατά τους αρχαϊκούς χρόνους (συνέπεια της ιδρύσεως των αποικιών) υπήρξε ένας ακόμη παράγοντας που επέδρασε θετικά στην αύξηση του εισοδήματος των κατοίκων των Ελληνικών πόλεων και συνέβαλε στην απομάκρυνση της πενίας που κατά τον Ηρόδοτο³⁵ ήταν η σύντροφος της Ελλάδας³⁶. Παράλληλα και οι μεγάλοι γαιοκτήμονες επιθυμούσαν την προστασία των περιουσιών τους

30. Lazenby F., 2012, 91-92.

31. Andrews A., 1982, 57.

32. Lazenby F., 2012, 91-92.

33. Πausanias 2.24.7: *καὶ πολυάνδρια ἔνταυθ' ἔστιν Ἀργείων νικησάντων μάχη Λακεδαιμονίους περὶ Ὑσιᾶς.*

34. Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 68.

35. Ηρόδ. 7.102.

36. Δεπάρστας, 1998, 18.

και την άμυνα της υπαίθρου. Οι αλλαγές αυτές επέφεραν και την αλλαγή στην συμπεριφορά των εν λόγω επαγγελματιικών ομάδων, που με εντονότερο πια ατομισμό επιθυμούσαν την ενεργότερη συμμετοχή τους στα κοινά και στη διαμόρφωση της τύχης του τόπου τους. Έτσι, με την πάροδο των ετών δημιουργήθηκε η πόλη των οπλιτών. Οι οπλίτες πλέον είναι μέλη της μεσαίας τάξης και συγκροτούν τον σχηματισμό της «οπλιτικής φάλαγγας».

Στο ίδιο μήκος κύματος φαίνεται ότι κινείται και ο Wolfgang Schuller³⁷. Οι ελεύθεροι αγρότες, γράφει, που έφεραν τα όπλα που είχαν πληρώσει μόνοι τους (εξού και η ονομασία οπλίτες) στη μεθομηρική εποχή εμφανίζονται να πολεμούν σε κλειστό σχηματισμό φάλαγγας μαζί με τους ευγενείς και υπό τις διαταγές τους. Κατά τον Schuller, η αυξημένη σημασία που απέκτησαν με αυτόν τον τρόπο οι αγρότες δημιούργησε την απαίτηση για μεγαλύτερη συμμετοχή στην εξουσία από αυτήν που υπήρχε τα προηγούμενα χρόνια.

Ο F.G. Viggiano³⁸ υποστηρίζει ότι η κύρια έναρξη που διαφοροποίησε τη μάχη ήταν η είσοδος της ασπίδας με τη διπλή λαβή. Ακόμα και εάν η δομή της φάλαγγας στην πρώιμη Ελλάδα βασιζόταν στις φυλές, με την υιοθέτηση του νέου σχηματισμού η ηγετική θέση δεν ανήκε πλέον στους αριστοκράτες. Το αρχικό μέγεθος της οπλιτικής τάξης δεν θα είχε σχηματισθεί εάν ο νέος σχηματισμός δεν είχε επαναστατικό χαρακτήρα. Όπως και να οριστεί η αριστοκρατία, η δύναμή της μειώθηκε από τη στιγμή που οι αριστοκράτες πήραν θέση στη φάλαγγα δίπλα σε απλούς πολίτες αμέσως μετά την εισαγωγή της νέας ασπίδας. Ο μετασχηματισμός που επήλθε με την είσοδο της ασπίδας δεν απαιτήσε μεγάλο χρονικό διάστημα για την αλλαγή στο σχήμα και τον τρόπο που μαχόταν η φάλαγγα, στοιχεία που συνεχώς εξελίσσονταν. Η εξάρτηση της μάχης από τους μη αριστοκράτες ασφαλώς και μείωσε την πολιτική θέση των αριστοκρατών. Υπήρχε τουλάχιστον ένας μικρός αριθμός απλών ανθρώπων που ήταν απαραίτητοι και ταυτόχρονα ικανοί να ανταγωνιστούν το προνόμιο των αριστοκρατών. Σε κάθε περίπτωση ο ιστορικός υποστηρίζει ότι για να γίνει μια «επανάσταση» δεν ήταν απαραίτητη η δημιουργία μιας ταξικής συνείδησης από πλούσιους αγρότες που ήταν ικανοί να εξοπλιστούν με δικούς τους πόρους. Και μόνη η ανάγκη τους να προστατεύσουν την περιουσία τους τους ανάγκασε να πολεμήσουν και τους έδωσε φωνή στα κοινά της πόλης. Στην εποχή του Ομήρου ο Αχιλλέας και ο Έκτορας τοποθετούν την ατομική τιμή και δόξα πάνω από την οικογένειά τους και την κοινότητα. Αντίθετα, την εποχή του Τυρταίου, ο ποιητής παρουσιάζει τον πολεμιστή να αποκτά την τιμή που του αξίζει, αλλά μόνο επειδή τοποθετεί το συμφέρον του συνόλου και της πόλης πάνω από καθετί άλλο: *τεθνάμεναι γάρ καλὸν ἐνὶ προμάχοισι πεσόντα ἄνδρ' ἀγαθὸν περὶ ἧι πατρίδι μαρνάμενον*³⁹. Επίσης υποστηρίζει ότι ρόλο στην όλη κατάσταση

37. Schuller W., 2007, 41.

38. Kagan D. και Viggiano F.G., 2013, 120.

39. Τυρταίος, *Υποθήκη για την πατρίδα*.

που διαμορφώνεται διαδραματίζει και η αύξηση του πληθυσμού από τον 8ο αι. και εξής στην Ελλάδα. Η αύξηση αυτή φέρνει αλλαγές τόσο στον τρόπο του μάχεσθαι όσο και στην ίδια την πόλη. Υπήρχε ανταγωνισμός για τις πιο γόνιμες περιοχές και εδάφη προκειμένου να αντιμετωπισθεί η συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση τροφής. Είναι επίσης λογικό οι αλλαγές στον πληθυσμό και τη γεωργία να διέφεραν από περιοχή σε περιοχή και να επηρέασαν με διαφορετικό τρόπο τις πόλεις. Γεγονός είναι ότι σε κάποιες πόλεις όπως το Άργος, η Κόρινθος και η Σπάρτη, υπήρχαν πολλοί εύποροι αγρότες που δεν ανήκαν στους αριστοκράτες και ήταν σε θέση να συντηρήσουν τον προσωπικό τους οπλισμό σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι σε προγενέστερες εποχές. Παράλληλα μικρότερες πόλεις δεν ήταν δυνατό να συγκεντρώσουν αξιόλογο οπλιτικό στρατό. Ο μετασχηματισμός από τους μαζικούς στρατούς του 8ου αι. στις γραμμές της φάλαγγας του 7ου αι. προκάλεσε κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές. Η ιδέα της νέας ασπίδας αναπτύχθηκε αφού υπήρχε μαζική συμμετοχή του πεζικού στις μάχες τουλάχιστον από το πρώτο μισό του 8ου αι. Το δεύτερο μισό έλαβε χώρα ο αποικισμός και πόλεις όπως η Χαλκίδα και η Κόρινθος δημιούργησαν τις πρώτες αξιόλογες αποικίες. Την ίδια εποχή υπήρξε έκρηξη του πληθυσμού και έλλειψη πόρων με αποτέλεσμα να ξεσπάσουν διαμάχες μεταξύ γειτονικών πόλεων. Κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων αυτών οι πολεμιστές θα πρέπει να διέκριναν τα πλεονεκτήματα που είχε η μάχη σε κλειστούς σχηματισμούς για τη δική τους προστασία. Έτσι και πριν από το τέλος του 8ου αι. οι πολεμιστές θα αντιλήφθηκαν το πλεονέκτημα του να μάχεται κανείς πίσω από πιο μεγάλη ασπίδα. Η ιδέα για διπλή λαβή ήταν πια κάτι λογικό και επόμενο. Η εφαρμογή πρέπει να ξεκίνησε από το κλειστό πλαίσιο της οικογένειας και σιγά σιγά να επεκτάθηκε και σε ευρύτερο πληθυσμό⁴⁰.

Ο V.D. Hanson υποστηρίζει ότι η ανάδειξη των μικρογεωκτημόνων ήταν αποτέλεσμα της οικονομικής μεταβολής που οφειλόταν στην αύξηση του πληθυσμού στα τέλη του 8ου αι. Η κατά κύριο λόγο κτηνοτροφική οικονομία αντικαταστάθηκε από ένα καθεστώς στο οποίο κυριαρχούσε η καλλιέργεια των δημητριακών της ελιάς και της αμπέλου. Στη διαδρομή πολλές οικογένειες απέτυχαν έναν ανεξάρτητο τρόπο διαβίωσης με τη σκληρή καλλιέργεια κλήρων στα όρια της επικράτειας. Η ευμάρεια των αγροτών τους επέτρεψε να απαιτήσουν για τον εαυτό τους καλύτερα όπλα και πανοπλία, που τους ενέταξαν στο βαρύ πεζικό, τη φάλαγγα. Αυτός ο νέος σχηματισμός απώθησε σιγά σιγά τόσο το ιππικό όσο και τους ελαφρά οπλισμένους. Την ίδια περίοδο οι μικροκτηματίες-στρατιώτες άρχισαν να ασχολούνται ενεργά με τα κοινά και σε κάποιες περιπτώσεις υποστήριξαν κάποιον τύραννο ο οποίος θα επιτάχυνε τη διαδικασία συμμετοχής τους⁴¹.

40. Kagan D. και Viggiano F.G, 2013, 125.

41. Hanson V.D., 1999, 202-19 και 471-2.

Ο Van Wees⁴² υποστηρίζει ότι κατά τη διάρκεια των αλλαγών των κοινωνικών και οικονομικών δομών στην Ελλάδα και κατά τους αρχαίους χρόνους μόνο το 10-15% του πληθυσμού –οι εύποροι γαιοκτήμονες– μπορούσαν να αντέξουν το οικονομικό βάρος της συντήρησης του ατομικού οπλισμού. Επί ενάμισι αιώνα από την εισαγωγή της οπλιτικής ασπίδας, περί το 700 π.Χ., οι οπλιτικές δυνάμεις απαρτιζόνταν από εύπορους γαιοκτήμονες. Οι μικρότεροι κτηματίες άρχισαν να συμμετέχουν στον σχηματισμό της οπλιτικής φάλαγγας από το 550 και μετά. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι η εισαγωγή του νέου οπλισμού δεν επέφερε αυτόματα την αλλαγή στην πολεμική τέχνη και στην πολιτική εξέλιξη της Ελλάδας, αλλά αντίθετα αυτό έγινε σε δύο φάσεις. Παλαιότερα, όπως υποστηρίζει και ο Αριστοτέλης στα Πολιτικά του, υπήρχε δύναμη πολεμιστών, αλλά την ισχύ κατείχαν οι ιππείς, καθώς οι οπλίτες ήταν ανοργάνωτοι για να παίξουν κάποιον ρόλο στα στρατιωτικά θέματα και τόσο λίγοι σε αριθμό για να είναι υπολογίσιμοι στον πολιτικό τομέα. Με τον καιρό αυτό άλλαξε και έτσι και ο αριθμός τους αυξήθηκε και η οργάνωσή τους βελτιώθηκε και η συμμετοχή τους στα κοινά έγινε σημαντική⁴³. Για τον ίδιο είναι αμφίβολο εάν η ανάπτυξη της οπλιτικής φάλαγγας οδήγησε στην «οπλιτική επανάσταση» ή την «οπλιτική αναμόρφωση». Γεγονός όμως είναι, όπως επισημαίνει, ότι η πιο διαδεδομένη άποψη για τη νομιμοποίηση μιας πολιτικής δύναμης στην ελληνική σκέψη ήταν αυτή που υποστήριζε ότι η δύναμη αυτή αποκτάται από τον αποφασιστικό ή μη ρόλο που παίζει στον πόλεμο⁴⁴. Επιπλέον, δεν αποδέχεται την άποψη ότι τα τυραννικά καθεστώτα που αναδείχθηκαν κατά τον 7ο όσο και στις αρχές του 6ου αι. και που οδήγησαν στην ανάπτυξη της οπλιτικής φάλαγγας είχαν σκοπό να μοιράσουν την πολιτική εξουσία μεταξύ των οπλιτών. Αντιθέτως ενδιαφέρονταν να εξισοροπήσουν τη δύναμη της οπλιτικής ελίτ και της ελίτ που προϋπήρχε. Εάν πράγματι υπήρξε οπλιτική επανάσταση, μια στρατιωτική αλλαγή που επέφερε το μοίρασμα της δύναμης για τον μισό ανδρικό πληθυσμό θα έπρεπε να τοποθετηθεί στο τέλος του 6ου αι. Έτσι θα μπορούσε κανείς να δει τόσο στα τυραννικά καθεστώτα του Πολυκράτη και του Πεισιστράτου αλλά και στις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη την επικράτηση των μικροκτηματιών, χωρίς όμως αυτό να είναι και απόλυτα τεκμηριωμένο. Εάν πράγματι ο πόλεμος είχε επιρροή στην πολιτική ζωή, αυτό θα οφειλόταν στο σύνολο των αλλαγών που έγιναν κατά τον 6ο αι. και όχι μόνο στη δημιουργία της οπλιτικής φάλαγγας.

42. Van Wees H., 2013, 240.

43. Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1297b 16-24: *καὶ ἡ πρώτη δὲ πολιτεία ἐν τοῖς Ἑλλήσιν ἐγένετο μετὰ τὰς βασιλείας ἐκ τῶν πολεμούντων, ἡ μὲν ἐξ ἀρχῆς ἐκ τῶν ἰππέων (τὴν γὰρ ἰσχύον καὶ τὴν ὑπεροχὴν ἐν τοῖς ἰππεύσιν ὁ πόλεμος εἶχεν· ἄνευ μὲν γὰρ συντάξεως ἄχρηστον τὸ ὀπλιτικόν, αἱ δὲ περὶ τῶν τοιούτων ἐμπειρίαι καὶ τάξεις ἐν τοῖς ἀρχαίοις οὐκ ὑπῆρχον, ὥστ' ἐν τοῖς ἰππεύσιν εἶναι τὴν ἰσχύον), αὐξανομένων δὲ τῶν πόλεων καὶ τῶν ἐν τοῖς ὄπλοις ἰσχυσάντων μᾶλλον πλείους μετείχον τῆς πολιτείας.*

44. Kagan D. και Viggiano G.F., 2013, 244.

γας. Για τον Han Van Wees⁴⁵, υπάρχουν αρκετοί λόγοι που η φάλαγγα έκανε την εμφάνισή της στην Ελλάδα κατά την κλασική περίοδο. Όταν μεταξύ των ανδρών υπήρχε μια μορφή ιεραρχίας τότε οι ιππείς επιχειρούσαν με τους πεζούς σε ζεύγη να τους ακολουθούν. Θεωρεί ότι οι δραστικές πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές του τέλους του 6ου και των αρχών του 5ου αι. επέβαλαν έναν πιο ισχυρό κρατικό έλεγχο στις πολιτικές και στρατιωτικές δομές, ενώ αναπτύχθηκαν πολιτικές κοινωνίες που προσέγγιζαν την ισότητα. Αυτή λοιπόν τη χρονική περίοδο ήταν δυνατός ο διαχωρισμός των ιππέων από τους μέχρι πρότινος «υποτακτικούς» και η συγκρότηση των τελευταίων σε αξιόμαχα τμήματα. Μέχρι το 480 η εξέλιξη αυτή συνεχιζόταν με τους οπλίτες να συνοδεύονται από ελαφρά τμήματα κατά τους Περσικούς πολέμους. Στη Σπάρτη όμως η εξέλιξη θα πρέπει να ολοκληρώθηκε με την μεταρρύθμιση της στρατιωτικής οργάνωσης αμέσως μετά τους Περσικούς πολέμους. Σε όλη την υπόλοιπη Ελλάδα οι τακτικές της οπλιτικής μάχης θα πρέπει να πήραν περισσότερο καιρό μέχρι να υιοθετηθούν πλήρως. Στην Αθήνα, ο τελικός διαχωρισμός του βαρέως και του ελαφρού πεζικού πρέπει να έγινε στα μέσα του 5ου αι. με τη δημιουργία δύο διακριτών τμημάτων του ιππικού και των τοξοτών.

Ο Jean-Pierre Vernant επισημαίνει στην εισαγωγή του βιβλίου *Προβλήματα του πολέμου στην αρχαία Ελλάδα*⁴⁶ ότι η εμφάνιση της φάλαγγας μεταβάλλει ταυτοχρόνως και τον αριστοκρατικό χαρακτήρα της στρατιωτικής οργάνωσης του στρατού των πόλεων-κρατών όπως αυτός υφίστατο στη μυκηναϊκή, αλλά και την αρχαϊκή εποχή. Στα ομηρικά χρόνια, αλλά και μέχρι τον 7ο αι., η διεξαγωγή του πολέμου βασιζόταν κατά κύριο λόγο στους ευγενείς, οι οποίοι και είχαν τον πρώτο λόγο στην επίλυση των διαφορών. Με την εισαγωγή της νέας πολεμικής διάταξης καταργούνται οι μονομαχίες μεταξύ των ευγενών που οδηγούν άρματα και αντικαθίστανται από την πειθαρχία του συνόλου. Η καινοτομία αυτή οφείλεται στο ότι τα στρατιωτικά προνόμια της αριστοκρατίας επεκτείνονται στους μικροϊδιοκτήτες γης που αποτελούν πλέον την πολιτική κοινότητα του άστεως και η πόλη απορροφά το πολεμικό λειτουργήμα. Με τη δημιουργία της φάλαγγας οι οπλίτες ως ενεργά πλέον μέλη της κοινωνίας αναλαμβάνουν το κύριο βάρος της άμυνας της πόλης τους. Βασίζονται στην οικονομική τους ευρωστία και στη μαχητική τους ικανότητα. Κύριο χαρακτηριστικό του νέου πολεμικού σχηματισμού είναι η ισότητα των μελών του (των οπλιτών). Όλοι έχουν την ίδια καταγωγή, περίπου την ίδια οικονομική κατάσταση και ταυτόχρονα ίδια δικαιώματα, αλλά και υποχρεώσεις. Η οικονομική άνεση που διαθέτουν οι οπλίτες της πόλης τους επιτρέπει να ρυθμίζουν τις τύχες της και να λαμβάνουν σημαντικές αποφάσεις, οι οποίες παλαιότερα λαμβάνονταν από τους ευγενείς ιππείς.

45. Wees H., 2004, 196.

46. Vernant J.P., 1981, 18-22.

Η σημαντική αυτή αλλαγή στον χαρακτήρα της στρατιωτικής οργάνωσης επέφερε την υποβάθμιση του ρόλου που μέχρι τότε διαδραμάτιζε το ιππικό, το οποίο είχε συγκροτηθεί κατά το τελευταίο τέταρτο του 8ου αι. π.Χ., ήταν πολυδάπανο και το συναποτελούσαν οι ευγενείς, οι οποίοι μέχρι τότε είχαν το προνόμιο να υπερασπίζονται την πόλη-κράτος από κάθε απειλή του εχθρού. Λόγω, όμως, της συγκροτήσεως της φάλαγγας, το προνόμιο αυτό περιέρχεται αυτομάτως στους οπλίτες, δηλαδή στους πολίτες εκείνους που, χάρη στην ευμάρειά τους, έχουν τη δυνατότητα να προμηθευτούν τον βαρύ και λιγότερο δαπανηρό, σε σύγκριση με το ιππικό, οπλισμό τους με δικούς τους πόρους.

Σύμφωνα με τον Billows η φάλαγγα, αποτελούμενη από χιλιάδες άνδρες με οπλιτική πανοπλία, μπορούσε να αμυνθεί αποτελεσματικά και να νικήσει οποιονδήποτε άλλον σχηματισμό οπουδήποτε, φθάνει να ήταν τοποθετημένη στο σωστό έδαφος και να διατηρούσε τη συνοχή της. Η ήττα οφειλόταν σε μια καλύτερα πειθαρχημένη φάλαγγα ή σε κακή επιλογή του εδάφους που είχε ως αποτέλεσμα είτε την υπερκέρασή της από τις αντίπαλες υπέρτερες δυνάμεις, είτε την αδυναμία της να ελέγξει τη συνοχή της, όταν το έδαφος ήταν κακοτράχαλο ή ημιορεινό⁴⁷. Όπως επισημαίνει και ο Caltredge, οι οπλίτες πράγματι δεν μπορούσαν άνετα να προσαρμοστούν στην ημιορεινή χώρα και στα κακοτράχαλα βουνά. Όμως, ήταν ασύγκριτοι όταν πολεμούσαν σε επίπεδα κομμάτια γης, όταν καλούνταν να προστατεύσουν την καλλιεργήσιμη γη της πόλης τους⁴⁸. (Δεν ήταν τυχαία η επιλογή από τον Λεωνίδα του στενού των Θερμοπυλών, όπου το έδαφος ήταν πεδινό και δεν θα ήταν εύκολη η υπερκέρταση του ελληνικού στρατεύματος από τον αριθμητικά υπέρτερο στρατό των Περσών). Ο W.G. Forrest αποδίδει μια ιδιαίτερη ισότητα στα μέλη της φάλαγγας, που παρόλο που είχε επικεφαλής δεν διέθετε λαμπρούς πρωταγωνιστές⁴⁹. Η πόλη πλέον κατά την άποψή του θα εναπόθετε την ασφάλειά της στο ένα τρίτο και παραπάνω του πληθυσμού της και όχι στην ολιγαρχία των μερικών εκατοντάδων ή και χιλιάδων πολιτών της. Οι νέοι οπλίτες μπορούν να ξεχωρίζουν από τους υπόλοιπους και να αισθάνονται ανώτεροι από άλλους κατοίκους της πόλεως που δεν μπορούσαν να αντεπεξέλθουν στην οικονομική απαίτηση αγοράς και συντήρησης του ατομικού οπλισμού. Ταυτόχρονα όμως αισθάνονται κατά έναν τρόπο ίσοι με τους αριστοκράτες που παρατάσσονται μαζί τους στη φάλαγγα.

Παρόλα αυτά, δεν έχει καταστεί πέρα από κάθε αμφιβολία σαφές εάν η φάλαγγα υπήρξε η αιτία ή το αποτέλεσμα των κοινωνικών αλλαγών που περιγράφονται παραπάνω. Δηλαδή εάν πρέπει να δεχθούμε ότι η τεχνολογική εξέλιξη του οπλισμού ήταν αίτιο ή αποτέλεσμα της ανόδου της τάξεως των αγροτών. Εάν δεχθούμε την πρώτη περίπτωση, τότε θα πρέπει να υποθέσουμε ότι η αποδοχή της νέας τακτικής της φάλαγγας οδήγησε στην παραχώρηση

47. Billows R.A., 2012, 87.

48. Caltredge P., 2004, 306.

49. Forrest W.G., 1994, 127.

πολιτικών δικαιωμάτων με ταυτόχρονη περιθωριοποίηση των πολεμικών αρετών της αριστοκρατίας. Στη δεύτερη περίπτωση η αντικατάσταση του «ηρωικού» τρόπου μάχης από τη συλλογική φάλαγγα επήλθε ως συνέπεια της ανατροπής της αριστοκρατικής τάξης από τη μεσαία.

Η φάλαγγα, τέλος, κατά τον Forrest, θα έχει δύο σημαντικές επιδράσεις. Θα αποδυναμώσει πρώτον σταδιακά τους παλιούς κοινωνικούς διαχωρισμούς και δεύτερον θα δημιουργήσει μια αίσθηση ενότητας και ένα αίσθημα αξίας σε όσους θεωρούνται κατώτεροι κοινωνικά⁵⁰. Αυτό που αισθάνεται πλέον κάποιος που στοιχίζεται στη φάλαγγα θα είναι ικανοποίηση για τη συμμετοχή σε μια ομάδα με κοινά συμφέροντα, τα οποία λόγω αυτής της συγκεκριμένης πολεμικής οργάνωσης θα είναι δυνατό να προστατευθούν.

Από οικονομικής απόψεως, σημειώνει ο P. Caltredge, είναι φανερό ότι δεν θα μπορούσαν να αναπτυχθούν στο πεδίο της μάχης ικανές στρατιωτικές δυνάμεις οπλιτών χωρίς την ύπαρξη του αναγκαίου αριθμού των πολιτών που να διέθεταν τόσο τη θέληση όσο και τη δυνατότητα να εξοπλιστούν. Αυτή είναι και η βασική διαφορά της ελληνικής στρατιωτικής αυτής μεταρρύθμισης σε σχέση με αυτές των πατριαρχικών μοναρχιών όπως των Ασσυρίων που και αυτές βασιζόνταν στη μαζική ανάπτυξη μονάδων πεζικού⁵¹.

Βασιζόμενοι πλέον στη δύναμή τους, που οφειλόταν στην οικονομική άνοδό τους και στη μαχητική τους ικανότητα, οι νέοι οπλίτες έχουν όλοι την ίδια κοινωνική προέλευση, ίσα δικαιώματα και ίσες υποχρεώσεις. Το χάσμα μεταξύ των ηγητόρων-ευγενών και της μάζας των στρατιωτών, όπως συνήθως το περιγράφει ο Όμηρος, δεν υφίσταται πλέον. Αντιθέτως, υπάρχει ένας συμπαγώς κινούμενος όγκος, που επιχειρεί με αποτελεσματικότητα, επιτίθεται κατά του εχθρού και τον συντρίβει στο πεδίο της μάχης. Όλα αυτά απορρέουν από την πειθαρχία και το υψηλό αίσθημα ευθύνης που διαθέτουν οι οπλίτες, οι οποίοι συγκροτούν τη φάλαγγα, της οποίας το βασικότερο γνώρισμα είναι η ισότητα⁵². Η ένταξη αυτή του πολεμιστή στην πολιτική ομάδα εκφράζεται σαφέστατα στο νέο καθεστώς των πεσόντων στον πόλεμο. Στην αριστοκρατική κοινωνία, ο αρχαϊκός πολεμιστής επεδίωκε το ανδραγάθημα, που θα του χάριζε τη δόξα· μια δόξα, που θα συνόδευε τον νικητή όχι μόνο όταν θα ήταν εν ζωή αλλά με την αναφορά του ονόματός του αυτή θα επεκτεινόταν από γενεά σε γενεά. Στην πόλη, όμως, δεν είναι αποδεκτή η πράξη ανδρείας ενός και μόνο ήρωα και αυτό το σύστημα αξιών καταδικάζεται. Με τα νέα δεδομένα το να μάχεται κάθε πολεμιστής στη θέση του, να τη διατηρεί μέσα στη φάλαγγα, είναι κατά τον Τυρταίο κοινό αγαθό για την πόλη και τον δήμο ολόκληρο⁵³.

50. Forrest W.G., 1994, 127.

51. Caltredge P., 2004, 306.

52. Δεπάστας Ν., 1998, 18-22.

53. Detienne M., 1981, 138.